

Зоряна Стельмах
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Зоряна Адамська

Підлітковий вік вважається одним з найскладніших у розвитку особистості. Адже саме в цей період вплив середовища, найближчого оточення виявляється з величезною силою. Він є сприятливим як для прогресивного становлення підлітка, тобто формування системи моральних цінностей, переконань, пошуку свого місця в дорослому світі, у професійній діяльності, так і для розвитку відхилень у цьому процесі.

У зв'язку з цим особливої актуальності набувають дослідження основних причин девіантної поведінки у старшому підлітковому віці, врахування яких сприятиме розробці ефективної профілактичної методики, спрямованої на нейтралізацію негативних соціальних впливів і формування позитивної спрямованості підлітків. Саме тому, **метою** цієї статі стало обґрунтування результатів емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників девіантної поведінки в старшому підлітковому віці.

Девіантна поведінка стала предметом наукового аналізу у численних дослідженнях зарубіжних психологів і розглядається: як результат недостатнього стримування внутрішньої напруги, що вимагає розрядки; як наслідок гіперкомпенсації потреб (А. Адлер, З. Фрейд, Е. Фром); як результат соціального навчання (А. Бандура); як наслідок фрустрації (Л. Берковиц, Д. Доллард, Г. Міллер); як наслідок блокади задоволення потреби у самоактуалізації (А. Маслоу) тощо.

Суттєвий внесок у вирішення найбільш значущих для психології девіацій проблем внесли соціальні психологи (Г. Блумер, І. Гофман, Г. Лебон, Дж. Мід, Ч. Кулі, Дж. Морено, Л. Фестингер, Т. Шибутані та ін). У межах соціально-

психологічного підходу пояснюються причини і рушійні сили девіантної поведінки особистості з точки зору взаємин індивіда і групи, групового впливу, зміни або спотворення групових конвенційних норм. У радянській та українській психології вивченню проблем девіантної поведінки присвячено значну кількість наукових праць (М. Бобнева, І. Ващенко, О. Здравомислов, О. Коқун, В. Кудрявцев, Б. Левін, В. Медведєв, В. Осьодло, Є. Потапчук, О. Сафін, В. Стасюк та ін.).

Сьогодні наукові уявлення про механізми і закономірності девіантності та девіантної поведінки отримали свій розвиток у дослідженнях структурно-динамічних характеристик девіантної поведінки (О. Змановська); механізмів психологічної корекції смислової регуляції життєвого шляху девіантної особистості (К. Карпінський); структури ціннісних орієнтацій девіантної особистості (Н. Бондаренко, А. Вісло, Л. Грузд); соціально-психологічних особливостей профілактики й корекції девіантної поведінки (Д. Бутаков, Ц. Літке, М. Львова, Г. Макартичева); соціально-психологічних аспектів системної профілактики «загального девіантного синдрому» (Я. Малихіна); структури девіантних дій (Ю. Клейберг); механізмів формування аутодеструктивних форм поведінки (Т. Горобець, М. Зотов); феномену девіантної особистості у психології (В. Менделевич, В. Нікішина); закономірностей виникнення психологічних бар'єрів соціалізації девіантної особистості (С. Беличева, О. Єльнікова) тощо.

Проаналізувавши наукові праці можна прийти до висновку що серед дослідників немає єдиної точки зору щодо поняття «девіантна поведінка». Здійснений нами теоретичний аналіз вказує на те, що оцінка будь-якої поведінки завжди має на увазі її порівняння з певною нормою і дозволяє визначити, що девіантна поведінка – це система вчинків чи окремі вчинки особистості, які не відповідають суспільним, правовим, дисциплінарним, побутовим та іншим нормам.

Підлітковий період – це період переходу від дитинства до дорослості, усвідомлення себе як дорослості особи, появи прагнення бути і вважатись дорослим, переорієнтації з цінностей, характерних для дітей, на цінності світу

дорослих. Поява відчуття дорослості як специфічного новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості підлітка, тією її якістю, в якій відображається нова життєва позиція в ставлення до себе, людей і світу в цілому. Саме воно визначає спрямованість і зміст активності підлітка, його нові прагнення, бажання, переживання й афектні реакції.

Кардинальні зміни в структурі особистості підлітка зумовлюють його особливу чутливість до засвоєння норм, цінностей та способів поведінки, притаманних світу дорослих. На думку Д. Фельдштейна, йдеться про переорієнтацію з норм цінностей дитячого світу на інші – дорослі; про вироблення особистісних утворень, які відіграють особливу і вирішальну роль в оволодінні дитиною соціальною ситуацією дорослого [3].

Ставлення старших підлітків до своїх вчинків є більш свідомими. Вони вже схильні до самоаналізу, їх вже цікавить не лише зовнішній бік життя дорослих, а й внутрішній світ, духовні якості. Розвиваються специфічні особливості самосвідомості, які проявляються в самооцінці підлітка, в його оцінці ефективності різних видів своєї діяльності та своїх стосунків з дорослими й однолітками. Механізмом розвитку самосвідомості є рефлексія.

За словами Е.І. Савонько самооцінка в цьому віці набуває не меншого значення, ніж оцінки дорослих, перетворюючись у надзвичайно важливий мотив поведінки. Переважна орієнтація підлітка на самооцінку пов'язана передусім з його прагненням до самостійності та незалежності, з самоповагою та можливістю до себе [2].

Загалом підлітковий вік можна віднести до групи підвищеного ризику. Адже особливо в цей період відчуваються труднощі перехідного віку, починаючи з психічних і гормональних процесів і закінчуючи перебудовою Я-концепції. Другою причиною є граничність і невизначеність соціального становища підлітків. Суперечності, зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю теж можна вважати вагомим чинником девіантної поведінки у старшому підлітковому віці. (дитячі форми контролю, засновані на дотриманні зовнішніх

норм і вимог дорослих, вже не діють, а дорослі способи, які передбачають свідому дисципліну і самоконтроль, ще не склалися або не зміцніли).

Висвітлені нами теоретичні висновки слугували базою для здійснення емпіричного дослідження таких проявів девіантної поведінки у старших підлітків, як агресивність і дезадаптованість. Зокрема, для вивчення схильності підлітків до агресивної поведінки ми використали опитувальник «Діагностика стану агресії» А. Басса-А. Даркі, а з метою оцінки рівня і характеру дезадаптації – «Карту спостережень» Д. Стотта. У дослідженні взяло участь 52 підлітки, віком 13-14 років, учнів 8-9 класів школи-ліцею.

Результати дослідження за методикою Карта спостережень (Д. Стотт), запропонована для заповнення класному керівнику, представлено на рис. 1. Узагальнивши результати, ми виділили три групи вираженості проявів симптомкомплексів: слабка вираженість, середня та сильна. Так, слабку вираженість мають симптомкомплекси XV (хвороби) – 3%, XIV (сексуальний розвиток) та XVI (фізичні дефекти) – 5%; XIII (розумовий розвиток) та IV (тривога за прийняття дорослими й інтерес з їхнього боку) – 6% (Рис. 1).

Симптомокомплекси – «брак довіри» (19%), «ослабленість» (17%), «тривога за прийняття дітьми» (21%), «конфлікти з дітьми» (17%) та «невротичні симптомокомплекси» (20%) – відповідають середньому рівню вираженості. Відповідно «відхід в себе» (39%), «асоціальність» (32%), «непосидючість» (29%) та «емоційне напруження» (37%) мають високий рівень вираження. Найвищим показником – 52% є V (неприйняття дорослих) (Рис.1).

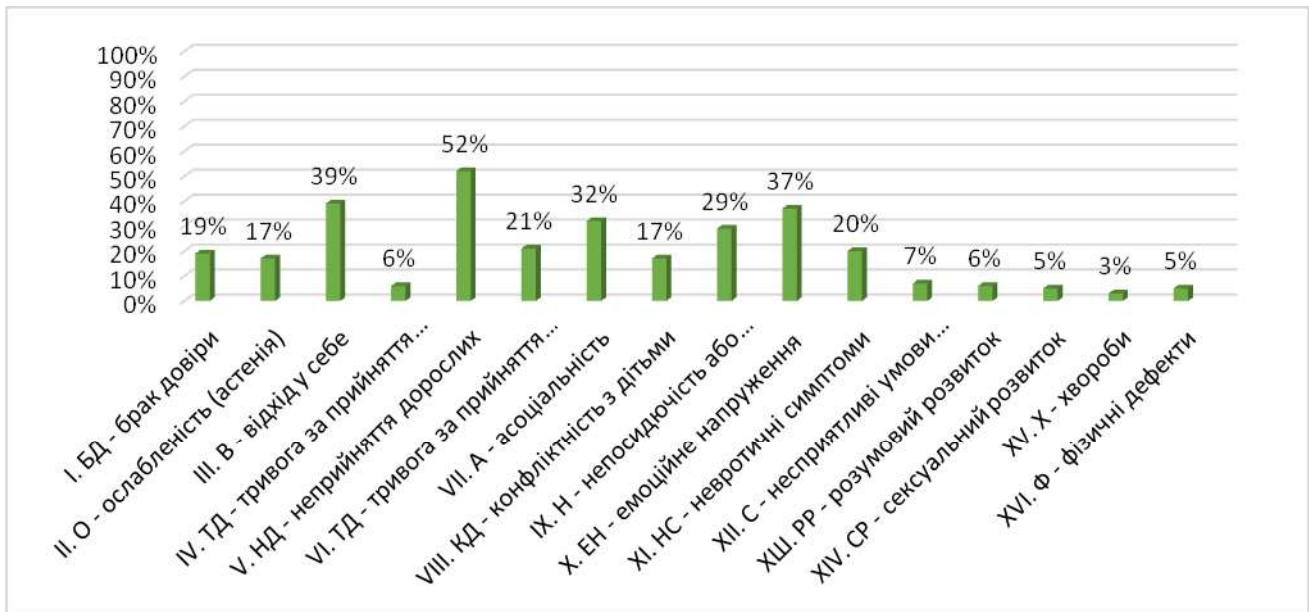

Рис.1 Розподіл показників симптомокомплексів у старших підлітків за методикою Д. Стотта (n=52)

Аналізуючи одержані результати, можна зробити висновки щодо причин девіантної поведінки у старших підлітків. Зокрема, схильність до неї найбільш яскраво ілюструють прояви симптомокомплексів VII (асоціальність) – 32%, VIII (конфліктність з дітьми) – 17%, XII (несприятливі умови середовища) – 7% досліджуваних старших підлітків (Рис.2).

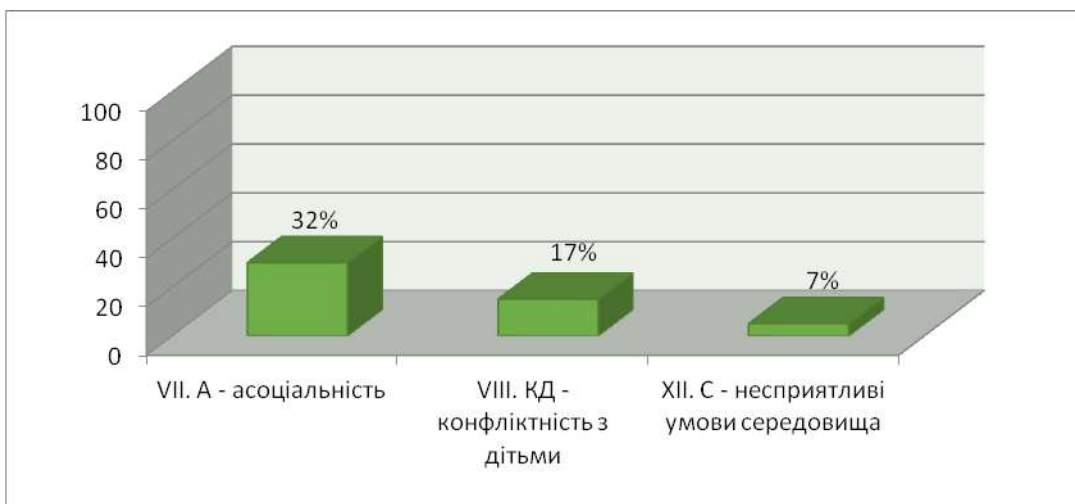

Рис. 2 Розподіл показників девіантної поведінки у старших підлітків за Картою спостереження Д. Стотта (n=52)

Аналізуючи результати, одержані за опитувальником «Діагностика стану агресії» А. Басса - А. Дарки (адаптація О.К. Осницького), бачимо, що для

більшості досліджуваних притаманний середній рівень прояву девіантної поведінки (69%), для 20% – високий і лише у 11% – низький (Рис. 3).

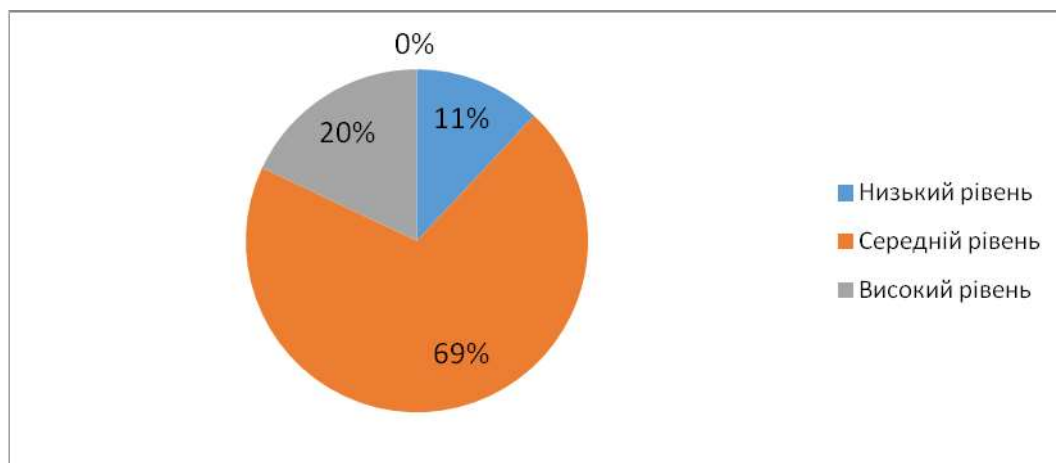

Рис. 3 Розподіл показників рівнів прояву девіантної поведінки у старших підлітків за методикою А. Басса-А. Дарки (n=52)

У старшокласників, схильних до девіантної поведінки, було виявлено різні типи негативних емоційних переживань: переважання фізичної агресії (81%), образи (81%), високий рівень негативізму (68%), непрямой агресії (63%) та вербальної агресії (60%), схильність до роздратування (58%), підозрілість (55%), почуття провини та каяття (61%) (Рис.4).

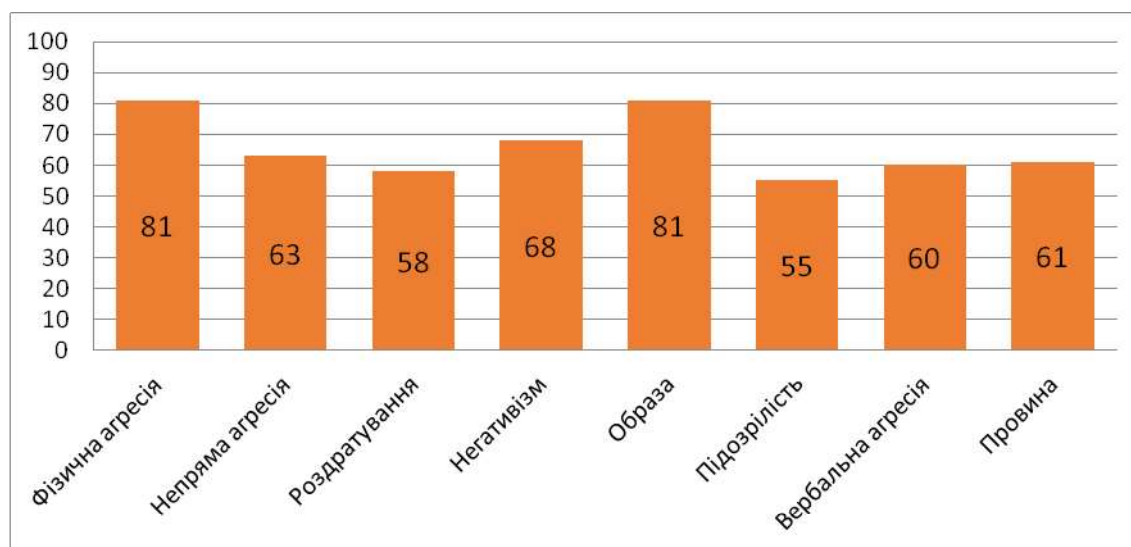

Рис. 4 Розподіл показників типів емоційних переживань у старших підлітків за методикою А. Басса-А. Дарки (n=52)

Таким чином, результати емпіричного дослідження актуалізували необхідність пошуку ефективних шляхів профілактики девіантної поведінки. Одним

з найефективніших методів у цьому контексті впевнено можна назвати соціально-психологічний тренінг, який є особливим різновидом навчання, виходить за рамки значень «виховання, навчання, підготовка, тренування» і використовується, з метою розвитку, психокорекції, просвітництва та профілактики у найширшому розумінні [1].

Нами розроблений соціально-психологічний тренінг «Всі ми різні, всі ми рівні», в програмі якого виділено блоки: «Самопізнання» і «Саморозвиток», які допомагають його учасникам від пізнання свого внутрішнього світу, характеру, особистісних проявів, сильних і слабких сторін, свого місця у міжособистісному просторі поступово усувати причини власної девіантної поведінки. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в апробації розробленої тренінгової програми та перевірці її ефективності.

Список використаної літератури

1. Адамська З.М. Фасилітативний потенціал інтерактивних методів у психологічній профілактиці підліткових девіацій. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід: монографія / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. С. 192-203
2. Савонько Е.И. Возрастные особенности соотношения ориентации на самооценку и на оценку другими людьми. *Изучение мотивации поведения детей и подростков: сборник экспериментальных исследований* / ред. Л.И. Божович, Л.В. Благондежина. Москва, 1972. С. 81–111.
3. Фельдштейн Д.И. Психология становления личности Москва, Международная педагогическая академия, 1994. 190 с.

Уляна Цимбала, Іванна Андрійчук
*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТИМУЛЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ У СФЕРІ ОБСЛУГОВУВАННЯ

Постановка проблеми. У контексті підвищення ефективності особистості у соціумі та діяльності особливої актуальності набуває феномен стимулю-